

La Guerra del Francès al Pla de l'Estany,
(BARNOSELL, G. & GALOFRÉ, J., ed.), Quaderns, 31, CECB,
Banyoles, 2012, pp. 15-24.

Guerra i religió a Catalunya: 1792-1840

Genís BARNOSELL

Univ. de Girona (Depart. d'Història i Història de l'Art, Institut de Recerca Històrica), pl. Ferrater Mora, 1, 17071 Girona

Una teoria de la guerra santa: Diego José de Cádiz i el seu *El soldado católico en guerra de religión*¹

L'any 1794 es publicaven diverses edicions d'un fulletó, amb peus d'impremta de Barcelona i Écija (Sevilla), que portava per títol *El soldado católico en guerra de religión* (fig. 1). El seu autor era Diego José de Cádiz, un frare caputxí nascut a Cadis el 1743 que es feu famós pels seus sermons i predicacions, editats freqüentment al llarg de la segona meitat del segle XVIII i reimpresos al llarg del XIX (DURAN, 2003; PALAU, 1950, pp. 26-31). *El soldado católico...*, que teoritzava la guerra de religió contra la França revolucionària i establia com havia de comportar-se moralment el soldat considerat catòlic, no inventava res de nou: la guerra santa s'havia proclamat al llarg del segle XVIII, ja fos en la mateixa Guerra de Successió (una lloa felipista de la batalla d'Almansa la considerava una victòria contra «*infiels y rebeldes*») o al nord d'Àfrica en les lluites amb l'Imperi otomà. Ni el títol ni el gènere tampoc no eren originals. De 1642 és *El buen soldado católico y sus obligaciones*, d'Alonso de Andrade; de 1611, *El soldado católico* de Gerónimo Gracián, i encara el 1588 *El Soldado Christiano* del jesuïta Antonio Possevino.

¹ Text inclòs dins el projecte HAR2011-23151 finançat pel MICINN.

◆ Figura 1

Gravat de Santiago el Major a *El soldado católico en guerra de religión*.

L'obra de Diego José de Cádiz serà reeditada, almenys, a Barcelona el 1795, a Málaga abans de 1813, a Cádiz el 1813, a Madrid el 1814, a Córdoba i Pamplona el 1815, i a Berga el 1840, per part dels carlins. Queda clar que la de Diego José de Cádiz es tracta d'una perspectiva que trobarà prou ressò en el període que tractem en aquest article –no deu ser cap casualitat que a la Biblioteca Diocesana del Seminari de Girona hi hagi dues edicions de l'obra: una de 1814 i una altra de 1840–. *El soldado católico...* –ben recolzat per una colla d'indulgències concedides per diversos bisbes– explicava com s'havia de comportar un «soldat catòlic» en la «actual guerra contra el impío partido de la infiel, sediciosa, y regicida Asamblea de la Francia». La guerra era un conflicte entre dos bàndols, en un dels quals hi havia «Dios, su Iglesia, su Fe, su Religión, sus leyes, sus Ministros, sus Templos, y todo lo mas sagrado, el derecho de gentes, el respeto debido a los Soberanos, y aun el fuero siempre inviolable de la humanidad». I en l'altre, un conjunt d'homes «hijos de Lucifer, y miembros perniciosos de tan infame cabeza». En definitiva, era una lluita entre el Bé i el Mal. Una lluita que «no refieren las historias un suceso que se le iguale»:

...«su sistema [el de la «perniciosa Convención del desgraciado Reino de la Francia»] es el mas impío, el mas irreligioso, y el mas irracional que jamas se ha visto [...] Las sectas mas escandalosas, las heregias mas perversas, y los mas crasos errores pueden mirarse como unas pequeñas sabandijas, si con estas fieras se comparan, de tal suerte, que todas ellas juntas, aun no son bastantes para darnos una completa idea de este monstruo el mas disforme.

No és simple exageració o retòrica buida. El que s'està plantejant aquí i que només acaba explicitant-se de manera ambigua (a causa del refús de l'Església oficial al mil·lenarisme estricte) és que si les circumstàncies no són les de la fi dels temps –és a dir, les de la lluita final

entre el Bé i el Mal—, són en la història humana de les que més s’hi assemblen. Per això, al final s’acaba fent referència al llibre de Sant Daniel, un dels textos fonamentals, junt amb l’Apocalipsi, per referir-se a la fi dels temps:

La malicia, el desorden, y la generalidad de sus desatinadas leyes y preceptos incomparablemente á todas las excede; no de otra suerte que aquella cuarta bestia, que se manifestó en vision al Santo Daniel, que excedia en crueldad, en fuerza y en poder á las otras tres, que antecedentemente se le habian manifestado.

És comprensible, per tant, que davant d’aquest enfrontament el deure de tot catòlic sigui l’enfrontament amb el Mal i un enfrontament a mort:

...no se han oïdo jamas cosas tan horribles como estas: ellas son tales, que sin grave culpa no pueden disimularse por los que tienen poder y facultad para remediarlas: ellas exigen necesariamente de todos los Reyes, de todos los Soberanos, y aun de todos los superiores, que laben con la sangre de los culpados la mancha disforme de tan perniciosos exemplos: y ellas obligan á todo católico, á todo buen vasallo, y aun á todo racional [notem com insisteix en el fet que els enemics no són humans] á que en el modo que pueda y le fuere respectivamente permitido trabaje por exterminar esas gentes, y por hacer que su nombre no vuelva a resonar sobre la tierra.

D’aquí que una de les referències preferides de l’autor sigui el llibre dels Macabeus. Per guanyar la guerra és indispensable, al costat de la «ciencia del soldado», la «disciplina militar», la part més important de la qual és viure en el «temor de Dios, el cuidado de no pecar, y el mayor esmero en vivir santamente». I això no només per salvar l’ànima, sinó per vèncer en la batalla i en la guerra, ja que és més per «medios piadosos, que por su propia pericia, y militar industria» que ja s’ha vist en la història humana que «con sola esta bendicion se desplomaron las murallas de una bien guarnecida ciudad, y entraron victoriosos en ella los Católicos». El raonament és molt clar: només amb el Bé es pot combatre el Mal i, al capdavall, és Déu qui dona o pren la victòria i, per tant, cal actuar d’acord amb les seves lleis.

Pràctica de la guerra santa: Guerra Gran i Guerra del Francès

Les idees expressades per Diego José de Cádiz es repetiren en sermons i predicacions, com en els exemples andalusos recollits per Fernando AGUILAR (1989, pp. 68-70), i esdevingueren la metanarrativa fonamental per entendre la Guerra Gran i la Guerra del Francès (a Catalunya i al conjunt de la monarquia) tant per part dels eclesiàstics com per part d’una bona part de la població, incloses molt sovint les autoritats civils. Per això un pagès benestant de Santa Coloma de Farners (el dietari del qual es conserva a l’Arxiu Comarcal de la Selva, Fons Massaneda, 9.1-9.2) podia interpretar la Revolució Francesa des del punt de vista de les seves repercussions sobre la religió. Els francesos, escrivia, són «destructors de Nostra Santa Religio y enemichs de toda inhumanidad de resultas de la gran revolucio que hi hague en aquell Regne». La seva font, evidentment, era «un dels sacerdots Francesos» que, emigrats

de França, «entre altres de ells se trobava en la present vila» el setembre de 1792, però el més significatiu és com el relat eclesiàstic encaixava perfectament amb la visió del món del nostre pagès. Per això podia escriure tot seguit que «no parà en aquí la maldat de la Samblea Nacional de dit Regne de Fransa si que si que ana prosseguint y arriba a tal atrocitat fins ha matar la Persona Real Lo Rej Lluhis 16 de dit Regne de França». Eren les paraules de predicadors com Diego José de Cádiz, i no cap referència al feudalisme, rendes o censos, les que encarnaven en la llibreta del pagès de Santa Coloma la realitat de la Revolució Francesa. I de manera coherent amb el relat religiós, se succeïren les pregàries i misses per demanar la victòria contra els francesos. A Banyoles, per exemple (segons recollí Mn. Constans i es conserva a les seves fitxes 111 i 114 a l'Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany), el 31/10/1793 i el 26/10/1794 es feren misses amb aquests objectius i l'1/3/1796 es féu un ofici solemne d'acció de gràcies perquè els francesos no havien pogut entrar a la vila des del Pla d'Usall.

Persecució religiosa i legitimisme monàrquic esdevingueren, poc després, dos dels eixos fonamentals de la resistència a la invasió de 1808. Efectivament, en tota mena de papers eclesiàstics de la Guerra del Francès hi són presents tres idees clau. La primera, que la guerra es lliura contra la irreligiositat. Com predicava a Girona Fra GASPAR DE BARCELONA (1808), Napoleó,

...ambicios com Alexándro, volia subjugar la nostra España al seu Imperi, que mes sacrílech avaro que Apollonio y Heliodoro, pretenia robar los tesoros de nostras Iglésias; que mes impio que Antíoco, y Balhasár, intentaba la usurpaci6, y profanaci6 de tot lo sagrat.

La segona, com assenyalava el mateix Fra GASPAR DE BARCELONA (1808), que la devoció, l'oració i en general la religiositat són eines fonamentals per guanyar la guerra. I la tercera, que l'ajuda divina és evident en els fets concrets de la guerra:

Benehit sia lo Señor Narcis, quens ha fet sentir los efectos del seu poder y amor, librantnos de nostres bárbaros y fieros enemichs los francesos, fent tant magnífich y célebre lo seu Nom ab la vict6ria nos ha donat, que no pot cessar la nostra boca de alabarlo, agrahtnt los favors del seu amparo, y protecci6.

L'ajuda divina és present, cal destacar-ho, amb «prodigis» ben concrets: és «patent» el prodigi que el mateix cos de sant Narcís, enterrat a la seva capella, ha alçat la mà dreta en plena batalla invocant l'ajuda de Déu, i «està ja comprovat» que la seva capella va resplendir de «modo miraculós», «donántnos à entender que al modo que lo (a) Sol ab la sua hermosa llum ajudá à Josue en la batalla, aixís éll nos ayudaria si lo enemich intentás novament insultarnos». En altres papers, com el fulletó que portava per títol *Verdadero modo de la libertad de Barcelona* (s.d.), apareix també la idea ja expressada per Diego José de Cádiz que una vida «virtuosa» era una condició necessària per a guanyar la guerra, ja que aquesta estaria provocada, al capdavall, pels propis pecats dels catalans o dels espanyols.

Aquest llenguatge no es limitava als eclesiàstics, sinó que amarava també el llenguatge civil i movia les autoritats a actuar «religiosament». Com ho explicava molt bé el religiós Fra

Manuel CÚNDARO (1950-1953) per al cas de la defensa de Girona en els setges de 1808 i 1809 (fig. 2),

...siendo muy cierto que la oración [...] es la principal fuerza del reino y de sus ciudades, por consiguiente el trofeo de la guerra, y la seguridad de la paz, [la Junta de Gobierno y sus heroicos habitantes] juzgaron necesario recurrir a Dios por medio de ella, pidiéndole con devoto y humilde rendimiento que guardase la ciudad, porque estaban ciertos, que sin su custodia saldrían vanos y frustrados todos los medios y arbitrios, que hasta entonces había sugerido la prudencia, y providenciado la vigilancia.

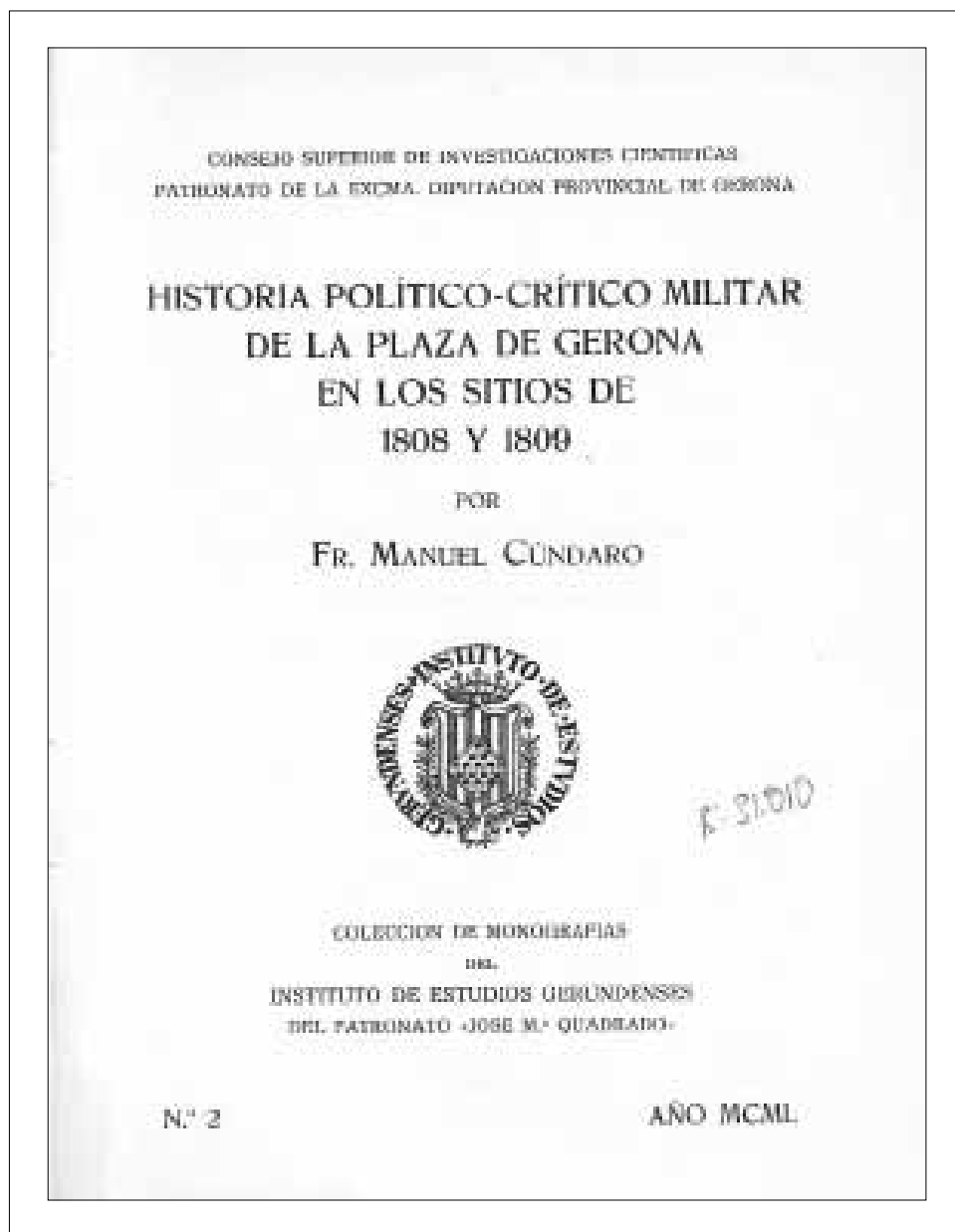
O sigui, que els mitjans materials eren necessaris però insuficients sense l'oració. Per això,

...resolvieron por consiguiente los no menos religiosos y cristianos, que esforzados y valientes geroneses echar mano de aquella arma poderosa y prevenirse con aquel impenetrable escudo que suministra la religión, para rebatir los temidos ataques de las irreligiosas tropas del ejército francés, que apenas la conocían más que para ultrajarla.

Oració i gratitud envers la divinitat pels favors rebuts seran, des d'aquesta perspectiva, elements essencials de lluitar contra aquells que, des de la perspectiva de l'Església espanyola, tenien precisament en la «irreligiositat» una de les seves banderes. L'acte que potser crida més l'atenció avui és la concessió a sant Narcís del títol de generalíssim de l'exèrcit per tenir en ell «*el más firme apoyo, y el garante más seguro de su libertad en el sitio, que amenazaba la Plaza*». L'acte consistí en un «*acto religioso y solemne con una procesión que salió de la Casa Consistorial en la mañana del 3 de julio*». Junta de govern, governador, granaders d'Ultònia, miquelets i un «*inmenso gentío*» es van dirigir a la Col·legiata de Sant Feliu on hi ha el sepulcre del màrtir i allà «*cantóse un solemne Oficio en su magnífica y devota Capilla, y entregó al Santo las expresadas insignias [faja, espada y bastón, que a la processó havia portat el governador de la plaça] D. José Pérez de Tobia, Sacristán Mayor, Dignidad y Canónigo de la Santa Iglesia Catedral, Presidente de su Cabildo, y Gobernador entonces de su Obispado*». Cada 20 de juny –data del fracassat assalt francès– i «*perpetuamente*» se celebraria «*un Aniversario en protestaçión y señal de agradecimiento al beneficio recibido*» (CÚNDARO, 1950-1953). La fusió d'autoritats, militars, religiosos i «poble» no podia ser més completa, però no feia més que activar una tradició ben arrelada a Girona que considerava a sant Narcís un sant protector de la ciutat, no només contra pestes o fams, sinó també i especialment en temps de guerra, ja que el paper de «clau del regne», segons ha estat assenyalat per Josep CLARA (2008), estava profundament assumit pels gironins.

En la mesura que el llenguatge eclesiàstic era assumit també per les autoritats civils i militars i per bona part de la població, es pot parlar amb rigor del llenguatge religiós com un dels pilars fonamentals de la lluita. Aquest element religiós formava part tant de la perspectiva absolutista que Ferran VII voldria restaurar en retornar a Espanya com de la perspectiva constitucional que es concretaria en les Corts de Cadis. Tanmateix, a les comarques gironines, la versió absolutista sembla totalment predominant: l'element religiós formava part indestriable d'una pàtria que només podia ser governada per la monarquia absoluta.

Ara bé, que Déu, Pàtria i Rei fossin, des d'aquesta perspectiva, indestriables, no significa que compartissin sempre una mateixa lògica. Com he explicat en una altra banda (BARNO-

● Figura 2

Portada de l'obra de Manuel Cúndaro.

SELL, 2010, pp. 111-123), la defensa a ultrança de Girona de maig a desembre de 1809 pot ser explicada ben bé fins a l'octubre per una lògica militar, expressada a les *Ordenanzas de Carlos III*, que encomanava a qualsevol governador de fortalesa la missió de resistir mentre fos possible. Resistir mentre fos possible volia dir mentre es tinguessin els recursos materials necessaris o hi hagués la possibilitat de ser socorregut per reforços. Des del punt de vista dels militars professionals, per tant, servir fidelment el seu rei –que d'això es tractava segons les *Ordenanzas* esmentades– no volia dir resistir a qualsevol preu. Per molt que les accions d'Álvarez de Castro hagin estat tretes de context i lloades o criticades fins i a l'extenuació –i del tot ahistòricament–, el cert és que són perfectament explicables amb el codi d'honor militar de l'època. Durant tots aquells mesos, aquesta «lògica militar» es complementava perfectament amb la «lògica religiosa», que veia la resistència contra els francesos com la lluita entre el Bé i el Mal. Tanmateix, si la lògica militar permetia a un oficial de capitular havent complert amb el seu deure, la lògica religiosa va evolucionar de tal manera que va exigir el sacrifici sencer de vides i béns en pro de la causa. La lluita contra el Mal va ser entesa en termes bíblics, en una tradició –la del mite Macabeu– que lloava des de feia centúries el sacrifici personal, fins a les darreres conseqüències, en pro de Déu i la Pàtria. L'oficialitat d'Álvarez de Castro compartia la lògica militar però no pas la religiosa. Per això, a mesura que s'acostava el final de l'any 1809, les seves queixes augmentaren i per això van capitular l'endemà que Álvarez de Castro va deixar el comandament. I per això, perquè inscrit en la lògica del mite Macabeu cap sacrifici no era suficient, un religiós com Manuel Cúndaro va poder escriure que Girona encara podia continuar defensant-se i que, si en aquesta tasca hagués quedat destruïda del tot, «*Gerona reducida entonces tal vez como Numancia a un montón de ruinas y cenizas [...] hubiera revivido como el Fénix de sus mismas cenizas, e inmortalizado mucho más la gloria de su nombre con admiración y asombro de las edades futuras*» (CÚNDARO, 1950-1953). En aquest sentit, a la Girona del novembre i desembre de 1809 una lògica religiosa molt probablement entroncada amb el mil·lenarisme –la idea que la fi del món era propera– havia superat tota altra lògica i havia esdevingut la narrativa fonamental a partir de la qual eren interpretats els fets del present.

Carlins i liberals: la crisi de la narrativa religiosa?

Quan sant Narcís va ser escollit generalíssim, «*ciertos hombres hicieron mofa [...], y aun hubo varones cuerdos que desaprobaron semejante determinación, temiendo el influjo de vanas y perniciosas supersticiones*», deia el CONDE DE TORENO (1839, p. 46) en relatar la cerimònia que havia tingut lloc a Girona el 1808, i crítiques o burles semblants a determinades pràctiques religioses apareguren durant el Trienni Liberal (BADA, 1986, pp. 324-327). Són indicis que la meta-narrativa religiosa tenia els seus límits i que podia ser considerada simple fanatisme per alguns. La refundació de l'Església en particular i de la religió en general constituïren, de fet, un dels debats fonamentals de la primera meitat del segle XIX (i, per descomptat, de més enllà). Com és ben conegut, el discurs i l'acció liberals s'iniciaran ja a les Corts de Cadis, amb una certa continuïtat d'algunes polítiques regalistes de finals del segle XVIII,

i tindran la seva concreció, per una banda, en la desamortització, i, per l'altra, en un nou marc jurídic que l'Església interpretarà com un assalt en tota regla contra la mateixa religió, fins que s'arribà a un cert acord amb el concordat de 1851.

El discurs liberal sobre la religió es va veure impugnat per l'Església des de bon començament, i malgrat que la insurrecció reialista i després carlina no comptarà amb el vist-i-plau unànime de la institució eclesiàstica, és clar que el llenguatge religiós serà un element fonamental de la defensa de l'absolutisme i que bona part d'aquesta hi participarà. La insurrecció absolutista arrencarà durant el Trienni Liberal (si bé aleshores fracassarà i d'aquí la intervenció dels 100.000 fills de Sant Lluís), prendrà força en 1824-1826, sobretot amb els Malcontents (1827), i esclatarà en una veritable guerra civil en 1833-1840.

La Guerra Carlina es lliurarà amb un bagatge discursiu molt semblant al de la Guerra del Francès. El carlisme dividirà els bàndols en conflicte entre el Bé i el Mal. El Mal, encarnat pel liberalisme, serà vist com l'hereu directe de la Revolució Francesa i com un atac a Déu i a la veritable religió, i els seus defensors com a ateus, «anticristos», «*hijos de las tinieblas*», «*genios infernales que embriagados con el cáliz mortífero del ateísmo y anarquía, redoblaís atrevidos los esfuerzos para derribar si fuese posible el Altar y el Trono del digno sucesor de San Fernando*». Des d'aquesta perspectiva, en el Bé, en canvi, s'hi trobaven l'altar i el tron agermanats en la monarquia catòlica, però jerarquitzades segons l'expressió «Déu, Rei, Pàtria». Com a defensors de la religió i del tron veritable, Déu mateix es trobava, així, al seu costat, i fins i tot intervé directament en favor seu, com mostra el mite de Cabrera, al qual se suposa protegit directament per la divinitat: «*La mano del señor nos ha manifestado de un modo maravilloso la decidida protección que dispensa personalmente al gran Cabrera*»; «*Dios, como se valió de Moisés para sacar a su pueblo de la esclavitud del Faraón [...] se ha valido del joven Cabrera para humillar a estos Faraones revolucionarios*». El fet que bona part dels escriptors carlins fossin eclesiàstics reforçarà, és clar, la vinculació d'aquest llenguatge amb l'expressat durant la Guerra del Francès (RÚJULA, 1997). Per això es va poder publicar a Berga el 1840 *El soldado católico...*

Que les reformes liberals hagin estat vistes com un atac a la religió, que el carlisme hagi usat el llenguatge religiós de la Guerra del Francès i que anys a venir l'esquerra esdevingui progressivament anticlerical i fins i tot atea, no vol dir ni molt menys que aquest liberalisme, ni tan sols el liberalisme radical, fos anti-religiós. No es tracta només que la solució gaditana busqués «integrar» constitució i religió o que el liberalisme moderat aviat busqués una síntesi de liberalisme i religió que subordinava una bona part de la cultura liberal als designis eclesiàstics, sinó que un horitzó religiós va amagar en gran part algunes de les concrecions més dinàmiques del liberalisme progressista o radical. La mostra més clara és la del republicanisme català d'Abdó Terradas. No hi ha dubte que els liberalismes moderat i progressista tenien perspectives prou diferents de la religió (la veien com un element d'ordre social, els primers, o l'associaven a la llibertat, els segons), però coincidien en el fet de desconfiar d'algunes de les seves expressions, que tendien a considerar poc racionals i fanàtiques. El republicanisme de Terradas, en canvi, plantejava un canvi radical de la societat i de la polí-

tica que, en un context considerat encara poc propici per aconseguir-lo, s'expressava sovint en uns termes que entrarien precisament en el que el liberalisme dominant considerava fanatisme. Així, els republicans es veien com a apòstols predicant el judici dels tirans i la propera arribada d'un sistema polític beneït per Déu que, a semblança, del Mil·leni, alliberaria per sempre el poble dels seus tirans i en milloraria espectacularment les condicions de vida. L'adveniment de la república no es produiria a través d'un messiès o en un altre món, però sí que es concebia fortament connotat per la tradició mil·lenarista. La proclamació de la república seria, així, el «*día de la reparación, el día solemne que emancipado y libre de los tiranos que le infestan [el Pueblo] proclamará en presencia del Todo-Poderoso el sublime y benéfico sistema Republicano Federab*». Som lluny de la guerra santa contra la impietat, però molt a prop de la redempció del poble a través d'una revolució que, segons expressava el diari del grup, *El Republicano*, hauria de ser «santa i salvadora» (BARNOSSELL, 2012, pp. 37-59).

BIBLIOGRAFIA

AGUILAR, F. (1989); «Predicación y mentalidad popular en la Andalucía del siglo XVIII», *La religiosidad popular. II. Vida y muerte: la imaginación religiosa*, (Álvarez, C. *et alii*, coord.), *Anthropos*, Barcelona, pp. 57-71.

BADA, J. (1986); *L'Església de Barcelona en la crisi de l'Antic Règim (1808-1833)*, Facultat de Teologia de Barcelona & Editorial Herder, Barcelona.

BARNOSELL, G. (2010); «Álvarez de Castro y el sitio de Gerona de 1809: deber militar e imperativo religioso en la defensa de la ciudad / Álvarez de Castro i el setge de Girona: deure militar i imperatiu religiós en la defensa de la ciutat», *Álvarez de Castro y su tiempo / i el seu temps (1749-1810)*, Ministerio de Defensa, Madrid, pp. 110-123.

— (2012); «God and Freedom. Radical Liberalism, Republicanism, and Religion in Spain, 1808-1847», *International Review of Social History*, 57, 1, pp. 37-59.

CLARA, J. (2008); *La clau del regne. Girona, setges i mites*, Rafel Dalmau, Barcelona.

CONDE DE TORENO, JOSÉ M. QUEIPO DE LLANO (1839); *Historia del levantamiento, guerra y revolución de España*, tomo II, Imprenta del diario, Madrid.

CÚNDARO, M. (1950-1953); *Historia político-crítico militar de la plaza de Gerona en los sitios de 1808 y 1809*, 2 vols., Instituto de Estudios Gerundenses del Patronato José Mª Quadrado, Girona.

DIEGO JOSÉ DE CÁDIZ (1794); *El soldado católico en guerra de religión*, Barcelona & Écija.

DURÁN, F. (2003); *Tres autobiografías religiosas del siglo XVIII: Sor Gertrudis Pérez Muñoz, Fray Diego José de Cádiz y José Higuera*, Universidad de Cádiz, Cádiz.

GASPAR DE BARCELONA, Fra (1808); *Sermó gratulatori per la proteccio del Generalissim Sant Narcis [...] predicà lo Reverend Pare Fra Gaspar de Barcelona*, Girona.

PALAU, A. (1950); *Manual del librero hispanoamericano*, tomo III, Antonio Palau, Barcelona & Madrid.

RÚJULA, P. (1997); «El soporte ideológico de la insurrección carlista», *Hispania*, 195, LVII, 7, pp. 213-265.

Verdadero modo de la libertad de Barcelona, s.l., s.d.